

Карпенко Є.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні умови життя людини характеризуються динамічністю й мінливістю. З огляду на це, популярність тих чи інших соціальних ролей, професій тощо не є постійною величиною. Ніхто не може бути впевненим у тому, що статус, який він має зараз, у найближчій перспективі буде таким же за своєю престижністю, привабливістю, наявністю благ чи прибутковістю. За таких умов життя індивід бажає мати якусь певну стійку, фундаментальну приналежність. Такою стійкою приналежністю вважається етнічна.

Отож, пропонуємо з'ясувати, як трактується проблема етнічної ідентичності у контексті соціально-психологічних досліджень.

Незважаючи на те, що через актуальність та гостроту проблеми етнічної ідентичності, досліджень різних її аспектів у психологічній науці існує чимало, історія її вивчення має велику кількість суперечливих і невирішених питань, що вимагає глибокого аналізу та усвідомлення. Проблема етнічної ідентичності є об'єктом наукового інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців різних галузей.

У сучасних соціально-психологічних дослідженнях етнічна ідентичність визначається як певний етнопсихологічний феномен, як важлива складова самосвідомості. Етнічна ідентичність індивіда визначає його соціально значущі форми поведінки та впливає на стиль його взаємин з іншими людьми, з представниками різних етносів, народів, культур. Важливим для особистості є і прояв себе як члена певного етносу, залученість до його соціального життя. Етносамовизначення передбачає формування позитивної етнічної ідентичності.

Втрата етнічної ідентичності може призвести до негативних наслідків для ідентичності людини в цілому, що може виявлятися, у відчутті «я – ніхто», невидимості, безіменності, безликості.

Такий підхід до проблеми, таке розуміння актуальності питання етнічної ідентичності особистості, ставить її у центр уваги науковців як в Україні, так і у всьому світі.

Ключові слова: ідентичність, етнічна ідентичність, дослідження, особистість, соціальна ідентичність.

Актуальність проблеми. Етнічні процеси – культурні, мовні, політичні – потребують дуже докладного і серйозного вивчення з боку науковців – етнопсихологів, етнополітологів, етносоціологів, етносоціокультурологів, адже реалії сучасного життя далеко не завжди узгоджуються з усталеними в соціокультурному дискурсі поглядами на етнічну приналежність. Більше того, дають про себе знати малодосліджені етнічні явища, до яких, безумовно, ми відносимо проблему збереження етнічної ідентичності народу в поліетнічному середовищі. Таким чином виникає необхідність системного вивчення етнокультурних процесів, використання методології різних наук, які досліджують проблему етносу, культури, суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально визнаним є те, що етнічна ідентичність – надзвичайно важлива складова самосвідомості,

яка зумовлює найбільш соціально значущі форми поведінки і має вплив на відносини між людьми, починаючи від міжособистісних до міждержавних. Проблема ідентичності посідає значне місце в наукових розробках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Дослідженням ідентичності займалися такі соціальні психологи як Дж. Мід та Ч. Кулі, які розглядали ідентичність як результат і умову інтеракції. Приблизно в 70-х роках сформувалась теорія соціальної ідентичності. Сутність, структуру, критерії становлення та фактори розвитку ідентичності в різні часи досліджували А. Ватерман, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Д. Марсія, Д. Маттерсон, Г. Салліван, З. Фройд, Е. Фромм та ін.

І хоча більшість дослідників погоджуються з тим, що етнічна ідентичність займає центральну позицію в системі етнопсихологічних феноменів, єдності поглядів на її феноменологію і структуру

немає. Відтак, проблема психологічних особливостей етнічної ідентичності залишається надалі актуальною і потребує подальшого дослідження.

Метою нашої статті є зміст і структура етнічної ідентичності особистості в контексті соціально-психологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Оскільки проблема ідентичності є однією з найпопулярніших у психологічній і гуманітарній науці, загалом, то й досліджень у цьому напрямі проведено чимало. При цьому більшість із них здійснені зарубіжними вченими. Їхні праці дають змогу виокремити три традиційні вектори дослідження етноідентичності: психоаналітичний, біхевіористський та когнітивний [12; 14; 16].

Початком дослідження ідентичності можна вважати роботу З. Фрейда «Групова психологія і аналіз Еґо», що вийшла в 1914 році. В ній вперше поняття «ідентифікація» застосовується в психологічному контексті. З. Фрейд виділив первинну, або тотальну, ідентифікацію, під якою розумів емоційну прихильність дитини до матері, та вторинну, що передує комплексу Едіпа та виконує захисну функцію редукції занепокоєння шляхом інкорпорації деяких аспектів поведінки батька у власну [6]. Ідентифікація вперше розглядалася як важливий механізм взаємодії індивіда і соціальної групи, що відкривало нові потенційні підходи до аналізу природи групи, її згуртованості, інгрупових симпатій та аутгрупової ворожості.

Важливе, але нецентральне в ортодоксальному фрейдизмі поняття ідентифікації набуває такого статусу в концепції Е. Еріксона. Власне, з праць Е. Еріксона починається вивчення «ідентичності» [10]. Визначене ним коло питань та понять, пов'язаних з ідентичністю, залишається актуальним і для сучасної соціальної психології. Наприклад, він ввів поняття психосоціальної ідентичності як продукту взаємодії суспільства й особистості, поняття кризи особистісної ідентичності як результату криз розвитку суспільства.

Так у межах філософських досліджень, ідентичність постає як «самість». Передусім визначаються її нормативні особливості. Тобто, цінності, екзистенційні основи. Соціологи визначають ідентичність як комплекс ролей, соціальних статусів, що організовані відповідно до вимог певної соціальної системи. Саме соціум, соціальні інститути є основними категоріями оформлення поняття ідентичність. Психологи найчастіше розглядають ідентичність як суттєву психічну функцію, що уможлиблює взагалі існування особис-

тості, характеризується динамічною постійністю та зазнає трансформації впродовж життя індивіда. Психологи поділяють проблему ідентичності на складові за предметом, теоретичним контекстом й компонентами образу «Я» [1; 2]. Загалом у дослідженні ідентичності простежуються два підходи: у межах першого, ідентичність визначається як базисна характеристика особистості. Вона є внутрішньою й зберігається впродовж життя індивіда.

Ідентичність – це внутрішня тотожність та безперервність буття кожної людини. Сутність ідентичності розгортається у соціокультурному смислі (Е. Еріксон, Е. Фромм) [10; 9]. У межах другого підходу, ідентичність розкривається як ситуативна. Набуття ідентичності пов'язане із процесом самореалізації індивіда. Відтак, ідентичність змінюється залежно від ситуації, тобто задається соціальним контекстом.

Термін «ідентичність» увів у психологію Е. Еріксон, який визначав ідентичність як внутрішню неперервність і тотожність особистості, як динамічний процес, який триває впродовж всього людського життя [10].

Це засвоєний і прийнятий людиною образ себе в її численних взаєминах із навколишнім світом, почуття цілісності та зрілості, адекватності й стабільності щодо свого власного «Я», незалежно від внутрішніх і зовнішніх змін. Розглядаючи ідентичність як певне особистісне утворення, Е. Еріксон виділив три рівні аналізу ідентичності: індивідний, особистісний та соціальний. Почуття ідентичності дозволяє людині реалізувати свою здатність бачити власне життя в контексті неперервності, як ретроспективно, так і в перспективі. А отже, основними функціями ідентичності, згідно з Е. Еріксоном, є адаптивна, яка зберігає цілісність та індивідуальність досвіду людини, та організаційна, що відповідає за організацію життєвого сценарію в індивідуальне «Я».

До Е. Еріксона для позначення емоційного отожднення особистості з іншою особою З. Фрейд застосовував термін «ідентифікація» [6]. На сучасному етапі ці два поняття розмежовують. Поняття «ідентичність» означає стан, який характеризує кінцевий результат самоототожнення. Ідентифікація – процес, що приводить до результату, тобто до стану самоототожнення.

Аналіз підходів щодо розуміння поняття «соціальна ідентичність» вказує на те, що незважаючи на відмінності в поясненні цього феномену представниками різних напрямів, соціальна ідентичність розглядається як категорія, в якій виража-

ється соціальний досвід людини. Серед різних видів соціальної ідентичності дослідники виділяють етнічну (національну), особистісну, культурну, професійну та ін. [4]. Аналіз проблеми засвідчує, що в сучасній психологічній науці самоідентифікація розглядається переважно як психологічний механізм визначення ідентичності, котрий містить в собі, як мінімум, три етапи. Ці етапи можуть як функціонувати самостійно, так і бути складовими процесуальної динаміки перебігу ідентичності як процесу.

В останньому випадку йдеться про:

а) актуалізацію залучення до структури ідентичності принципово нових особистісних і рольових цінностей;

б) зміну структури ідентичності відповідно до прояву її нових структурних елементів;

в) визначення пріоритетності нових елементів ідентичності та порівняння її з попереднім комплексом особистісно-рольових цінностей [7].

Що ж стосується безпосередньої структурної моделі ідентичності, до якої як один з її компонентів входить і самоідентифікація, то зауважимо, що, згідно з підходом Е. Еріксона, до структури ідентичності, поряд з ідентифікацією, входять такі складові:

а) природно обумовлені задатки (час реакції на подразник, тип темпераменту тощо);

б) базові потреби, що визначають рівень і форму забезпечення життєдіяльності людського організму;

в) ефективно діючі «психологічні захисти», які забезпечують людину від усвідомлення емоційно дискомфортних оцінок власного існування та взаємодії з соціумом і тим самим дозволяють їй зберегти самоповагу;

г) успішні сублімації, або психологічні механізми переключення психосексуальної енергії статевого потягу на процес діяльності;

д) постійні професійні ролі, які особистість має прийняти під тиском суспільства (фасилітатор, неформальний лідер тощо);

ж) значущі ідентифікації, які й визначають, з чим саме, з якими зразками спілкування і поведінки особистість вважає за потрібне солідаризуватися [10].

Взагалі, погляд на ідентичність як на динамічну структуру, що містить в собі потреби, здібність, переконання та власний досвід людини, є, можливо, найпоширенішим серед дослідників.

У рамках біхевіористського підходу ідентичність не стала самостійним предметом досліджень. Процес ідентифікації розглядався як

наслідок міжгрупового конфлікту. Представники цього напрямку (Д. Кемпбелл, М. Шеріф та ін.) проблему міжгрупових конфліктів виводять на соціальний рівень, розглядаючи їх як функцію міжгрупових відносин.

Представники теорії соціальних репрезентацій наголошують на тому, що опозиції між колективними та індивідуальними репрезентаціями не існує, а особистісна ідентичність повинна розглядатися як соціальна репрезентація. У працях, що були виконані в рамках символічного інтеракціонізму, поняття ідентичності розглядається як одне з центральних [13]. Так, наприклад, під ідентичністю, або «Я», Дж. Мід, який є представником даної теорії, розумів спроможність індивіда сприймати свою поведінку та життя як неподільне ціле. Таким чином наголошується на значенні когнітивних процесів. Людина усвідомлює власну ідентичність, аналізуючи себе крізь призму здобутої в процесі соціальної взаємодії мови [14].

Деякі ідеї про природу ідентичності, що пропонувалися у межах символічного інтеракціонізму отримали подальший розвиток у напрямі когнітивної психології. Історична традиція дослідження етнічної ідентичності в рамках теорії етносу, нації закладається Ю. Бромлеєм у 1970–1980-ті рр. Як наслідок, з'являються праці, які розкривають зміст та функції національної самосвідомості та ідентичності [3].

Ще один напрям у дослідженні ідентичності – структурний інтеракціонізм. З погляду структурних інтеракціоністів, ідентичність виступає як інтерналізовані ролі. Індивід має певну свободу в обранні ролей, які пропонуються суспільством, але, зробивши рольове визначення, повинен дотримуватися норм, правил та системи очікувань.

Загалом, аналіз джерел показав, що починаючи з 1980-х років у етнопсихологічній науці поряд із термінами «етнос» та «етнічна свідомість» з'являються такі нові терміни як «етнічність», «етнічна ідентичність», які були поширені у працях антропологів та соціологів. Із появою та утвердженням нових понять та категорій починають своє існування (та протиставлення) дві теоретичні парадигми – примордиалізм та конструктивізм. Примордиалізм – концепція, яка зародилася на Заході та інтерпретує етнічність як першопочатково притаманну людині властивість, як рису, яка в кінцевому рахунку, відноситься до її біологічного походження. Конструктивізм поєднує у собі теоретичні концепції, сформульовані у межах психології, філософії та соціології, які наголошують на «конструктивній природі піз-

нання», вказують на його культурно-історичну та мовну зумовленість, а також підкреслюють «розуміння світу за допомогою індивідуальних конструктів» [5]. У межах даної концепції етнічна ідентичність ніби закладена у генетичному коді людини та є продуктом ранньої людської еволюції, коли здатність розпізнавати членів «своєї» групи була необхідною для виживання.

Більшість же представників «теорії етносу», зокрема, О. Бичко, В. Євтух, О. Грива, М. Обушний, В. Павленко та ін., відстоюють ідею об'єктивності (реальності) існування етнічних спільнот, члени яких об'єднані у єдину «сукупність» на основі загальних ознак: мови, традицій, культури, релігії, іноді – території, економіки, державності тощо, а також – в результаті усвідомлення «як своєї спільності, так і своєї відмінності від членів інших таких самих людських груп». Тобто, в працях вищезазначених науковців значна увага починає приділятися феномену етнічної самосвідомості (який, на нашу думку, часто неправомірно ототожнюється з явищем етнічної ідентичності).

Істотною особливістю розвитку вітчизняної етнопсихології сьогодні є наявна в останні роки тенденція до «примирення», синтезу двох концептуально опозиційних парадигм етнопсихологічного знання. Зусилля, спрямовані на вироблення деякого проміжного, «синтетичного» підходу до етнічності загалом та етнічної ідентичності, зокрема, чітко помітні з обох сторін. Частиною полеміки з приводу етнічності стала дискусія про співвідношення термінів «етнічна самосвідомість» та «етнічна ідентичність».

Наприклад, В. Павленко вважає більш перспективним використання терміну «етнічна ідентичність» як більш місткого, яке включає в себе окрім свідомості ще й несвідоме [8]. Інші ж вважають, що право на існування та використання мають обидва терміни, які позначають поняття близькі, але все ж не зовсім тотожні, тобто такі, які в багатьох випадках виступають як синоніми, проте в окремих ситуаціях несуть різне смислове навантаження.

Також варте уваги і те, що ототожнення «етнічної ідентичності» та «етнічності», як вже зазначалося раніше, є характерним у цілому для так званого «психокультурного підходу» в рамках американської психологічної антропології. «Психокультурний» напрямок досліджень пов'язаний з ідеями таких вчених, як Дж. Де Вое, Л. Романус-Росс, Дж. Деверо, Т. Шварцман, М. Мід та ін., сформульованими у колективній праці «Етнічна

ідентичність». Основним предметом уваги представників «психокультурного підходу» є особистість (Я, Self) в соціальній дії, а також співвіднесення етнічної ідентичності особистості з її адаптивною (або девіантною) поведінкою [12].

На сьогоднішній день, при вивченні проблеми етнічної ідентичності серед сучасних вітчизняних етнопсихологів є найбільш популярними та поширеними дві концепції – теорії соціальної ідентичності Г. Тешфела та Дж. Тернера [15] та моделі двох вимірів ідентичності Дж. Беррі. Г. Тешфел та Дж. Тернер висувують загальний психологічний принцип, згідно якого специфіка групової категоризації полягає у тому, що групова ідентифікація безпосередньо пов'язана з іншим когнітивним процесом – диференціацією категоризованих груп.

Модель двох вимірів ідентичності Дж. Беррі передбачає, що етнічні ідентичності зі своєю та чужою етнічними групами можуть існувати незалежно одна від одної. Члени етнічної групи можуть мати як сильну, так і слабку ідентифікацію і зі своєю групою, і з групою домінантною більшістю [11].

Деякі автори сучасних досліджень пропонують оригінальні підходи до вивчення питання етнічної ідентичності та інших етнопсихологічних проявів особистості. Так, загальну класифікацію підходів до вивчення етноідентичності було запропоновано О. Галкіною. Умовно їх можна поділити на психологічні, соціально-психологічні та соціологічні. У межах психологічного підходу головним предметом дослідження виступає особистість, яка постає в ролі носія етнокультурних особливостей та якостей. Етнічна ідентичність розглядається тут як одна зі складових структури особистості та її самосвідомості [8]. Психологічний підхід передбачає вивчення когнітивного аспекту етнічної ідентичності, дослідження уявлень про свою етнічну приналежність, її ролі для кожної окремої людини, її місця в структурі особистості.

Цей підхід, як підкреслює О. Галкіна, деякою мірою відповідає вітчизняним розробкам в галузі дослідження національної самосвідомості. В рамках соціально-психологічного підходу в центрі уваги опиняється людина як член певної етнічної спільноти, а етнічна ідентичність виступає компонентом соціальної ідентичності. Своєю чергою, головним об'єктом досліджень, виконаних у руслі соціологічного підходу, є етнічна спільнота, або група. Тут етнічна ідентичність досліджується як один із базових феноменів етнічної самосвідомості [8].

Загалом, проблема етнічної ідентичності в межах етнопсихології переважно розглядається в контексті більш широкої проблеми соціалізації індивіда; при цьому ідентичність етнічна кваліфікується як один із параметрів соціальної ідентичності.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Підводячи підсумки слід зауважити, що суттєвою ознакою наукового дискурсу, в межах якого відбувається вивчення феномену етнічної ідентичності є, на наш погляд, його слабка структурованість і «розмитість». Значне розмаїття наукових поглядів на етнічну ідентичність, що простежується в межах різних теоретичних підходів, з одного боку, відображає складну, суперечливу та мінливу природу даного феномену, а з іншого, – засвідчує недостатню розробленість наявної методології. З огляду на це варто підкреслити значення про-

ведення теоретичних розвідок, які слугуватимуть основою для формування методологічної бази дослідження, визначатимуть його хід та впливатимуть на інтерпретацію емпіричних даних.

Розмаїття теоретичних підходів до визначення етнічної ідентичності знаходить своє відображення в різноманітних ракурсах вивчення даного феномену. Кожен напрям послуговується власними пояснювальними принципами, категоріальним апаратом та релевантними методичними прийомами дослідження.

Таким чином, аналіз етнічної ідентичності доводить багатогранний характер даного утворення, яке складно розглядати в межах лише однієї теорії або напрямку дослідження. Саме тому особливої актуальності набуває застосування системного підходу, встановлення несуперечливої теоретичної концепції, що могла б бути базою для подальших емпіричних досліджень даного феномену.

Список літератури:

1. Бичко О. Концептуальні засади вивчення етнічної ідентичності. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2003. № 19. С. 52–54.
2. Бичко О. Профілі української ідентичності. *Соціально-психологічний аналіз*. Київ : Сяйво, 2007. 142 с.
3. Бромлей Ю. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. Москва : Наука, 1987. 186 с.
4. Грива О. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2005. 228 с.
5. Євтух В., Трошинський В. Етносоціологія: терміни та поняття. Київ : Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. 280 с.
6. Кононов І., Кононов І. Концепція ідентифікації та ідентичності в психоаналізі: Зигмунд Фройд та Ерік Еріксон. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2013. № 23 (3). С. 5–27.
7. Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності. Київ : Український центр духовної культури, 1998. 203 с.
8. Павленко В., Галкіна О. Етнопсихологія. Київ : Либідь, 1999. 408 с.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва : ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. 672 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта, 2006. 352 с.
11. Berry J. Psychology of acculturation. *Nebraska Symposium on Motivation*. 1990. Vol. 37. Pp. 201–235.
12. Devereux G. Ethnic Identity: Its Logical Foundations and its Disfunctions // *Theories of Ethnicity: A Classical Reader* / Ed. By Werner Sollors. New York : New York University Press, 1996. Pp. 385–413.
13. Marcia J. Identity in adolescence // *Handbook of adolescent psychology* / Edited by J. Andelson. NY : Wiley, 1980. P. 159–187.
14. Mead G. Mind, self and society. Chicago : Dorsey Press, 1976. 192 p.
15. Tajfel H., Turner J. The social identity theory of intergroup behavior // *Psychology of Intergroup Relations* / eds. by S. Worchel, L. Austin. Chigago : Nelson-Hall, 1986. Pp. 120–153.
16. Waterman A. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*. 1982. Vol. 18. P. 342–358.

Karpenko Ye.V. ETHNIC IDENTITY OF AN INDIVIDUAL IN THE CONTEXT OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Human life in modern times is characterized by dynamism and variability. In view of this, the popularity of certain social roles, professions, etc. is not a constant value. No one can be sure that the status they have now will be the same in terms of prestige, attractiveness, benefits or profitability in the near future. Under such

conditions, an individual wants to have some kind of stable, fundamental affiliation. Ethnicity is considered to be such a stable affiliation.

Therefore, we propose to find out how the problem of ethnic identity is interpreted in the context of socio-psychological research.

Despite the fact that due to the relevance and acuteness of the problem of ethnic identity, there are many studies of its various aspects in psychological science, the history of its study has a large number of controversial and unresolved issues that require deep analysis and awareness. The problem of ethnic identity is the object of interest of both domestic and foreign scholars in various fields.

In modern socio-psychological studies, ethnic identity is defined as a certain ethno-psychological phenomenon, as an important component of self-awareness. The ethnic identity of an individual determines their socially significant forms of behavior and affects the style of their relations with other people, with representatives of different ethnic groups, nations, and cultures. Manifesting oneself as a member of a certain ethnic group, involvement in its social life is also important for an individual. Ethnic self-determination involves the formation of a positive ethnic identity.

The loss of ethnic identity can lead to negative consequences for a person's identity as a whole, which can be manifested in the feeling of "I am nobody", invisibility, namelessness, and facelessness.

This approach to the problem, this understanding of the relevance of the issue of the ethnic identity of an individual puts it in the center of attention of scientists both in Ukraine and around the world.

Key words: identity, ethnic identity, research, individual, social identity.